

2 Тернер, В. У. Проблема цветовой классификации в первобытных культурах / В. У. Тернер // Семиотика и искусствометрия. – М., 1972. – С. 3 – 24.

3 Смирнова, Е. Д. Символика цвета и форменная одежда средневековых сословий / Е. Д. Смирнова // Веснік БДУ. Сер. 3. Гісторыя – 2007. – № 2. – С. 44 – 49.

4 Анціпава, Н. “Жылі на белым свеце...” / Н. Анціпава // Роднае слова. – 2007. – № 4. – С. 93 – 94.

УДК 81.161.3'373.46:821.161.3-3

В. М. Фёдарова

Навук. кiр. – З. У. Шведава, канд. фiлал. навук, дацэнт

ПАХОДЖАННЕ ВАЙСКОВАЙ ЛЕКСІКІ (на матэрыяле мовы твораў В. Быкава)

У артыкуле разглядаюцца пытанні паходжання вайсковай лексікі, выяўленай у мове твораў В. Быкава, звязаныя з класіфікацыяй яе на спрадвечна беларускую і запазычаную, адаптацыяй іншамоўнай лексікі да асаблівасцей беларускай мовы, яе фанетычных і марфалагічных нормаў. Вывучэнню вайсковай лексікі ўвогуле, тым больш у творах В. Быкава, навуковых даследаванняў яшчэ прысвечана не было, таму тэму работы можна лічыць актуальнай і карыснай як для даследавання вайсковай тэрміналогіі, так і мовы пісьменніка. У выніку даследавання выяўлена, што значны пласт гэтай лексікі прадстаўляюць спрадвечна беларускія словы, сярод запазычаных слоў найбольш разнастайна прадстаўлены тэрміны з рускай, нямецкай, французскай і англійскай моў, вызначана адаптацыя многіх іншамоўных тэрмінаў да асаблівасцей нашай мовы.

У пасляваенны час з'явілася вялікая колькасць мастацкіх твораў беларускіх пісьменнікаў аб падзеях Вялікай Айчыннай вайны. Асобнай постаццю сярод усіх гэтых пісьменнікаў выдзяляецца Васіль Быкаў, чалавек, імя якога знаёма кожнаму, пісьменнік, які на працягу дзесяцігоддзяў апавядаў людзям праўду пра вайну, пра такую вайну, якой яна была на самой справе, без усялякіх прыкрас, пра вайну ў яе сапраўдным абліччы. У мове яго твораў найбольш яскрава адлюстраваліся набыткі беларускай вайсковай лексікі.

Вялікая колькасць тэрмінаў і прафесіяналізмаў, звязаных з ваеннай справай і ўжытых у мове твораў В. Быкава, дае магчымасць

пазнаёміцца з вайсковай лексікай часу вайны і правесці яе комплексны аналіз. Мэтай нашай работы з'яўляецца аналіз вайсковай лексікі з мовы твораў В. Быкава паводле паходжання.

Вялікую частку вайсковай лексікі, ужытай у творах В. Быкава, складаюць тэрміны. Таму неабходна адзначыць, што вывучэннем тэрміналогіі беларускай мовы займаліся многія даследчыкі, сярод якіх можна выдзеліць Л. А. Антанюк, Б. А. Плотнікава, В. П. Краснея. У сумеснай працы Л. А. Антанюк і Б. А. Плотнікава «Беларуская мова: спецыяльная лексіка: Курс лекцый» [1] разглядаюцца агульныя пытанні вывучэння тэрміналогіі, звязаныя з азначэннем спецыяльнай лексікі і тэрміналогіі, праблемамі развіцця і функцыянавання сучаснай беларускай тэрміналогіі, праблемамі інтэрнацыяналізацыі і міжнароднай уніфікацыі сучаснай тэрміналогіі.

Вывучэнню беларускай тэрміналогіі прысвечаны таксама працы Краснея В. П., сярод якіх неабходна вылучыць зборнік артыкулаў «Беларуская тэрміналогія» [2], у якім змешчана 35 артыкулаў, што ахопліваюць пытанні фарміравання і функцыянавання тэрміналогіі розных галін навукі ад пачатку ХХ ст. і да нашых дзён.

Складанасць пытанняў, звязаных з утварэннем і функцыянаваннем адзінак спецыяльнай лексікі, выклікае неабходнасць звярнуцца таксама і да прац, прысвечаных вывучэнню гэтых пытанняў у іншых мовах. Так, у 2012 годзе выйшла сумесная праца рускіх даследчыкаў Супяранскай А. В., Падольскай Н. У. і Васільевай Н. У. «Общая терминология: вопросы теории» [3]. Аўтарамі гэтай працы праведзена грунтоўнае вывучэнне пытанняў складу, аб'ёму і граніц спецыяльнай лексікі, падмоў, тэрміналагічнай намінацыі, спецыфікі тэрмінаў, іх класіфікацыі, моўнай асновы спецыяльнай лексікі, тэрмінаўтварэння.

Неабходна адзначыць, што канкрэтнаму грунтоўнаму вывучэнню менавіта вайсковай лексікі ўвогуле, тым больш у творах В. Быкава, навуковых даследаванняў яшчэ прысвечана не было. Блізкай па тэме можна лічыць работу В. Мясніковай-Гатавец па вывучэнні вайсковай лексікі партызан часу Вялікай Айчыннай вайны [4]. Таму вывучэнне вайсковай лексікі на матэрыяле твораў В. Быкава з'яўляецца вельмі актуальным і карысным для даследавання як вайсковай тэрміналогіі, так і мовы пісьменніка.

Прааналізаваны матэрыял паказаў, што вайсковая лексіка, як і агульнаўжывальная, паводле паходжання падзяляецца на спрадвечна беларускую і запазычаную.

Спрадвечна беларуская спецыяльная лексіка таксама розная паводле свайго паходжання. Сюды ўваходзяць многія словы, якія ўзыходзяць да праславянскіх і агульнаўсходнеславянскіх лексем:

абарона, бой, вайна, полк, аблава, агонь, войска, воін, гусеніца, язык, палон, зброя, пехота, порах, рота, служба, ствол, строй, тыл, спуск, пост і інш.

Уласнабеларускімі лічацца словы, якія ўзніклі ў перыяд самастойнага існавання мовы (*вайсковец, абаронны, карнік, акружэнец, допыт і інш.*).

Запазычаная спецыяльная лексіка складае значную частку лексічнага фонду беларускай мовы. Запазычанне з іншых моў – натуральны працэс, які характарызуе кожную развітую нацыянальную мову і мову навукі. Прычыны ўзрастання запазычанняў з іншых моў не бываюць ізаляванымі ад працэсаў развіцця грамадства ў цэлым, ад асаблівасцей развіцця навукі і нацыянальнай мовы.

Пранікненне запазычанняў у вайсковую тэрміналогію абумоўлена геаграфічным становішчам Беларусі: краіна прымала ўдзел у ваенных падзеях ХХ ст., а гэта спрыяла актыўнаму пранікненню слоў, што абазначаюць назвы вайсковай зброі. Іншая прычына пранікнення запазычанняў вайсковай тэрміналогіі ў тым, што беларуская мова знаходзіцца ў шчыльнай сувязі з рускай, праз пасрэдніцтва якой у вайсковую беларускую тэрміналогію і трапляюць замежныя тэрміны.

Да запазычаных адносяцца словы іншамоўнага паходжання, якія ў выніку семантычнага і фанетыка-марфалагічнага асваення сталі лексічнымі адзінкамі беларускай мовы. Асноўная прымета запазычанага слова – яго функцыянальная значымасць, якая заключаецца ў тым, што слова абазначае прадметы і паняцці, якія не маюць адэкватнага абазначэння ў самой беларускай мове або з'яўляюцца семантычнымі ці стылістычнымі сінонімамі да адпаведнага беларускага слова. З іншых моў у беларускую мову такія словы пранікаюць як вусным шляхам (г.зн. перш трапілі ў жывую гаворку, а пазней пашырыліся ў пісьменнасці), так і кніжным (пачыналі ўжывацца ў пісьменнасці і літаратурнай мове, а потым паступова пераходзілі ў гаворку).

Запазычанне адбываецца звычайна двума шляхамі: прама і апасродкавана. У якасці моў-пасрэдніц звычайна выступаюць польская або руская мовы. Але некаторыя словы падчас свайго запазычання праходзяць шлях праз некалькі моў. Так, слова *калібр* прыйшло да нас праз польскую або рускую, куды трапіла праз нямецкую, галандскую або французскую з італьянскай, арабскай і ўзыходзіць да грэчаскай формы *καλοπόδιον* 'форма, узор'.

Выдзяляюцца дзве вялікія групы запазычаных слоў: са славянскіх моў і з неславянскіх.

Са славянскіх моў:

а) з рускай мовы, дзе ў савецкі час утвараліся лексемы для абазначэння вайсковых з'яў, якія выкарыстоўваюцца зараз на ўсёй постсавецкай прасторы. Гэтая група самая шматлікая: *накатнік, процівагазная маска, праціўнік, прыцэл, снарад, стралок, аружые, асколак, зампаліт, узвод, перадавая, узрыўчатка, вычысліцель* і інш.;

б) з польскай мовы: *пагоны, палкоўнік, стужка*.

З неславянскіх моў:

а) цюркізмы (пераважна з татарскай мовы). Пачалі пранікаць у мову ўсходніх славян яшчэ ў старажытныя часы з мовы цюркскіх плямёнаў, што рабілі набегі на землі славян. Для слоў цюркскага паходжання характэрна так званая гармонія галосных: пасля каранёвага *a* можа ісці *a* ці *у*: *будан, кабур, каравул*;

б) лацінізмы ў нашу мову прыйшлі праз польскую, чэшскую і іншыя заходнееўрапейскія мовы: *капітан, капітуляцыя, эвакуацыя, маёр, рэактыўны* і інш.;

в) германізмы – словы нямецкага паходжання вызначаюцца наяўнасцю:

1) дыфтонга [ау]: *гаўпвахта, гаўбіца*,

2) спалучэнняў *шт, шп*: *штаб, шпіён, шпрынгены*,

3) канчатковага [ер]: *лагер, маўзер, афіцэр, бруствер, шмайсер*,

4) пачатковага *a*: *армія, артылерыст, атака, агент*,

5) дзвюх і больш асноў, якія ўтвараюць адно складанае слова: *муштук, фельдфебель, ордунг, патранташ, шрапнель*.

Таксама сюды адносяцца словы *фронт, фланг, бушлат, генерал, гільза, камендатура, кіцель, клапан, ланцуг, ордэн, патрон, пляц, траса, фланк*;

г) галіцызмы. Прыметамі слоў французскага паходжання з'яўляюцца:

1) націскі на апошнім складзе: *калібр*,

2) канчатковыя націскныя галосныя: *галіфэ*,

3) каранёвы *у*: *парашут*,

4) канчатковае *-ор/-ар*: *сапёр, жандар*,

5) канчатковае *-ён, -он*: *батальён, гарнізон, дывізіён*,

6) канчатковае *-ант*: *брызант, дысант*,

7) канчатковае *-ал*: *генерал*,

8) канчатковае *-аж*: *бліндаж*;

д) англіцызмы. Словам англійскага паходжання ўласцівыя:

1) націск на першым складзе: *танк, бункер, лайнер*,

2) *-ай* у пачатковым складзе: *снайпер*,

3) канчатковае *-інг*: *браўнінг, “б’юсінг”*,

4) канчатковае *-ер*: *рэвальвер, “студэбекер”*;

е) італізмы: *салдат, спіраль бруно, фашызм* і інш.;

ж) з галандскай: *рэйд, канваір*;

з) з іспанскай: *капанір, каска*.

Вайсковая лексіка іншамоўнага паходжання паступова адаптуецца да асаблівасцей беларускай мовы, яе фанетычных і марфалагічных нормаў і губляе некаторыя свае адметныя рысы. Так, напрыклад:

а) гукі [ж], [дж], [р], [ч], [ш] вымаўляюцца цвёрда (*парашут, радавы, перадавы, начальнік асобага аддзела* і інш.);

б) з'яўляецца аканне (*асколак, праціўнік*), дзеканне (*аддзел, камандзір*), цеканне (*вычысліцель, лейцінант*).

Такім чынам, вайсковая лексіка ў мове твораў Васіля Быкава паводле паходжання прадстаўлена разнастайнымі групамі. Значны пласт гэтай лексікі прадстаўляюць спрадвечна беларускія словы, у склад якіх уключаюцца старадаўнія запазычанні і калькі.

Сярод запазычаных слоў найбольш разнастайна прадстаўлены тэрміны з рускай, нямецкай, французскай і англійскай моў. Словы з іншых моў сустракаюцца адзінкава.

Пранікненне іншамоўных слоў – з'ява заканамерная для любой мовы. Гэта вынік палітычных, гандлёвых, эканамічных і культурных сувязей, цесных моўных кантактаў народаў свету. Запазычанні не парушаюць нацыянальнай самабытнасці беларускай мовы, яны ўзбагачаюць яе лексічную сістэму. Таму іх з'яўленне ў вайскавай лексіцы з'яўляецца заканамерным працэсам.

Спіс выкарыстаных крыніц

1 Антанюк, Л. А. Беларуская мова: спецыяльная лексіка: Курс лекцый / Л.А. Антанюк, Б.А. Плотников. – Мінск: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2003. – 240 с.

2 Красней, В. П. Беларуская тэрміналогія: зб. арт. / В.П. Красней; рэдкал.: Э. А. Ялоўская (адк. рэд.) [і інш.]; навук. рэд. М. Р. Прыгодзіч. – Мінск: БДУ, 2011. – 216 с.

3 Суперанская, А. В. Общая терминология: вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева; отв. ред. Т. Л. Канделаки. – Изд. 6-е. – Москва: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2012. – 248 с.

4 Мяснікова-Гатавец, В. Слова трапнае, жывое. Ваенная лексіка беларускіх партызан у творах аб Вялікай Айчыннай вайне / В. Мяснікова-Гатавец // Маладосць. – 2000. – №11. – С. 235 – 246.

УДК 811.161.1'373:398.95+811.581'373:398.95